

ეთერ ინჟირველი

იუდაისტური ლემონოლოგიური სახის
ტრანსფორმაცია ქართულ
გეამორსიტყვიერებასა და მწერლობაში

ერთი სვანური გადმოცემა - სათაურით “სამალ” - პირდაპირ ეშმაკის შეჩვენებით იწყება, სადაც მთქმელი მას სვანეთში ვენახის არარსებობის გამო წყველის. გადმოცემის თანახმად, როდესაც ქრისტე ქართლ-კახეთში ხეხილსა და ვაზს ქმნიდა, **სამაელი (სატანა)** ამ დროს სვანეთში იყო. სვანეთის გასაშენებლად წასულ ქრისტეს ის გზად დახვდა და უთხრა, რომ მან სვანეთში უკვე გააშენა ვაზი. გადმოცემის თანახმად, ქრისტეს დაუჭერებია სატანისთვის და უკან მობრუნებულა. მობრუნებისას თავისი რამის ფლოქვებით ანაბეჭდი დაუტოვებია ქვაზე, საიდანაც წყარო წამომსკდარა; იმ ადგილს ეწოდა “ქრისტე ნაჩონ”, რაც ნიშნავს “ქრისტეს მოსახვევს” (СМОНІК X, 1890, გვ. 245–251)¹. სვანები სვანეთის მიწის უნაყოფობას სწორედ ამ გადმოცემას, კერძოდ სამაელს, უკავშირებენ.

არც თუ პოპულარული პერსონაჟი, რომლის საკუთარი სახელიც კი ვარირებულია ფოლკლორში (სამაელი, სამაელი, სამოელი, სამველი), საქართველოს სხვადასხვა კუთხისა და სხვადასხვა ჟანრის ტექსტებში განსხვავებული სახით გვხვდება; მიუხედავად იმისა, რომ ქართულ ფოლკლორში სამაელს რამდენიმე, ერთმანეთისგან განსხვავებული ნარატივი უკავშირდება (რომელთაც სათითაოდ განვიხილავთ ქვემოთ), ის ყველგან ინარჩუნებს თავის წიგნურ-ფოლკლორულ სახეს, ანუ საწყის, პირველად ფუნქციასა და მნიშვნელობას და ყველგან ბოროტი ძალის მანიფესტაციას წარმოადგენს, თუმცა ფოლკლორში ეს პირველადი ფუნქცია სხვადასხვა კონტექსტში სხვადასხვაგვარად არის ინტერპრეტირებული. ჩვენი აზრით, ქართულ ფოლკლორში ბოროტი ძალის (სატანის) ეს კონკრეტული პერსონიფიკაცია უძველეს წიგნურ წყაროსთან უნდა იყოს დაკავშირებული: უძველეს იუდაისტურ და გნოსტიკურ აპოკრიფებში სამაელი სატანის, გაამბარტავებული ანგელოზის და ღმერთთან დაპირისპირებული (დემიურგული) ძალის ერთ-ერთ სახესხვაობას წარმოადგენს. ნაშრომის მიზანია იუდაისტური დემონოლოგიური სახის ტრანსფორმაციების შესწავლა ქართულ სივრცეში.

ზემოთ მოყვანილ სვანურ გადმოცემაში, რომელშიც **სამაელი** სვანეთში ვაზის დათესვას იბრალებს, მისი ერთ-ერთი ფუნქცია უნაყოფობასთან არის

¹ სხვა ვარიანტის თანახმად, ეს ამბავი სოფ. ცაგერიდან 10 კილომეტრში მოხდა და იმ ადგილს ეწოდება “აშარა”. ცხენისწყლის პირას, ზედ ვაზზე გდია დიდი და ბრტყელი ქვა. ზედ ამჩნევა კაცისა და ჯორის ფეხი. “ყველა სვანი დარწმუნებულია - წერს ბ. ნიჟარაძე - რომ ეს სახე კაცისა და ჯორის ფეხისა სწორედ ქრისტესი და იმის ჯორის ნაკვალევია... ქრისტემ აქამდე მოსვლის ნიშნად ფეხი დაარტყა ქვაზე და ჯორსაც უბრძანა, ქვას ფეხი დაჰკარაო”. ქრისტე შებრუნდა და ამიტომ სვანეთში არ ხარობს ვაზი; მხოლოდ სული დაჰბერა სვანეთისკენ, რომელმაც ლენტეხში ააღწია და ამიტომაც მხოლოდ ლენტეხში ხეირობს ვენახი (ბ. ნიჟარაძე 143-144).

დაკავშირებული. ეთიოპიურ აპოკრიფულ “ბარუქის წიგნში” სამაელს სინამდვილეშიც მიეწერება ვაზის დარგვა. ბარუქის წიგნის თანახმად, მცენარე, რომლის ნაყოფიც ადამმა და ევამ იგემეს, სამაელის მიერ დარგული ვაზის ღერწამი იყო, რის გამოც უფალი მას განურისხდა და შეაჩვენა (ბარუქი 4.10)². იმავე “ბარუქის წიგნის” მე-9 თავში კი ნათქვამია, რომ ადამისა და ევას ცდუნების დროს გველის ტყავი სწორედ სამაილმა გადაიკვა, რითიც სამაელის ფუნქცია ადამის ცოდვით დაცემის ინიციატორად და მონაწილედ განისაზღვრა³.

სამაელი-თხა. “ბარუქის წიგნის” ანალოგიურად, სვანურ კოსმოგონიურ გადმოცემაშიც ადამსა და ევას შეაცდენს სამაელი, ოღონდ არა გველის, არამედ თხის სახით. ბესარიონ ნიჟარაძის მოყვანილ ვრცელ ტექსტში სამაელის ფიზიკური შეხედულება თხას უკავშირდება (ბ. ნიჟარაძე, 1962, გვ. 139). ქართულ ფოლკლორში ეშმაკი ხშირად სწორედ თხის სახით არის წარმოდგენილი⁴; ჩუკულის ეკლესიის (ქვ. სვანეთი, XVII ს.) ფრესკაზეც კი, განკითხვის დღეს ეშმაკებს აქვთ თხის სახე, ხოლო თვითონ ფრესკას აქვს მინაწერი - “ჯოჯობეთისა პატრონი”.

სამაელის ერთ-ერთი ფუნქცია სწორედ **ჯოჯობეთის პატრონობა**, სადაც ის ადამიანთა სულელებს ამწყვედევს და აწამებს. სვანური კოსმოგონიური მითის თანახმად, სამაელი ღმერთს ადამიანთა სულელებზე მბრძანებლობას გამოსტაცებს და ჯოჯობეთში მიდის. ერთადერთი, ვისაც ძალუძს, წინააღმდეგობა გაუწიოს სამაელს, არის არა ბიბლიური მამა ღმერთი, არამედ ქრისტე, რომელიც მიდის ჯოჯობეთში ადამიანთა სულელების სამაელის ტყვეობიდან გამოსახსნელად, სამაელი კი ჯოჯობეთის კარს ჩაუკეტავს და ორი თვის განმავლობაში სიბნელეში ამყოფებს ქრისტეს. ბოლოს ქრისტე იბოვის გამოსავალს, გამოვა ჯოჯობეთიდან და გამოიხსნის ადამიანთა სულელებს. სამაელისა და იესო ქრისტეს დაპირისპირების ამსახველი სვანური გადმოცემა თავისებურად აისახა სვანურ იკონოგრაფიაში. კერძოდ, ლაშთხვერის (ზემო სვანეთი, ლენჯერის თემი) თარინგზელის (მთავარანგელოზის) ეკლესიაში, ჩრდილოეთ კედლის ჯოჯობეთის წარმოტყვევნის ფრესკაზე (XIV-XV სს. მიჯნა) ეშმაკს ასომთავრულით თეთრად აქვს მიწერილი “სამაელ”⁵, რაზეც ხელოვნებათმცოდნე მარინე ყენიამ მიგვითითა და რომლის აზრითაც, ლაშთხვერის მთავარანგელოზის ეკლესიის ფრესკულ მონატულობაში რამდენიმე სცენა, და მათ შორის ზემოთ მოყვანილიც, განსხვავებულად არის წარმოდგენილი.

² Откровение Варуха, - Перевод выполнен по первому изданию текста в книге: М. R. James. Apocrypha anecdota. V. II. Cambridge, 1897. - http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/apokrif/Otk_Var.php

³ იუდაისტური ლიტერატურაში, კერძოდ, თორას ტექსტის სწავლება-განმარტებებში - მიშნაში (Sota 10b) სამაელი აღნიშნულია, როგორც ედემის მფარველი ანგელოზი და მითითებულია, აგრეთვე, რომ ის არის პასუხისმგებელი ევას ცოდვით დაცემასა და კაენის მიერ აბელის მოკვლაზე. სწორედ ის ეცხადება ევას გველის სახით. თალმულში სამაელი მოიაზრება, ასევე, კაენის მამად.

⁴ კუმულატიური ტიპის მეგრულ კოსმოგონიურ ლეგენდაში ღმერთის მიერ გაჩენილ ყურძენს ჭამს ეშმაკის მიერ გაჩენილი თხა, რომელსაც უფლის მიერ გაჩენილი მეგლი შეჭამს - ქობალია, СМОМПК 1903, #32, III, გვ. 89

⁵ ზემო სვანეთი, შუასაუკუნოვანი კედლის მხატვრობა, შემდგ. მ. ყენია, 2010, გვ. 239.

სატანის მეწყვილე. სამაელის ერთ-ერთი ფუნქცია რელიგიურ ფოლკლორში სატანის მეწყვილეობაა. ასეთ შემთხვევაში მას პირველადი და ინდივიდუალური ფუნქცია კი არ მიეწერება, არამედ მეორეული, რამდენადაც სატანის მეწყვილედ მოიაზრება; ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით გავრცელებულია სამაელის მონაწილეობა ქრისტეს მიერ ჯოჯოხეთის ნგრევასთან დაკავშირებულ რელიგიურ ლექსში “ჯოჯოხეთში ვინ არის”, რომელიც პეტრე უმიკაშვილის არქივშია დაცული ორ ვარიანტად⁶: ლექსი მოგვითხრობს ცოდვითა შესახებ, რომლებიც ჯოჯოხეთში არიან და საშინელი სასჯელით იტანჯებიან. ჯოჯოხეთში მათ ჩადებებს უზრუნველყოფენ სამოელი და სატანა: “გამოსცვივდნენ ეშმაკები, სატანა და სამოელი, ერთს ეჭირა ჟინქლილი და მეორესა რკინის კვერი” (პოეზია, 1973, გვ. 148).

რაც შეეხება ლექსის უპასპორტო ჩანაწერს, მას განსხვავებული დასაწყისი აქვს:

“ზენთონ ეწვალა უფალი, სატანჯველი ნახა ბევრი.

ჯერ მოკვდა, მერე გაცოცხლდა, ივანე ლაზარეული.

ჩადგა რიგში, ამიღო ეშმაკების ხელნაწერი

ათი კუთხე დაანგრია, მეთერთმეტეს მიჰყო ხელი

იქ ეშმაკები წამოდგნენ – სატანა და სამუელი:

თუ რომ ეგრეცა დანგრიე, შენ საქმე მოგივა ძნელი” (ფაუფ, 2218. გვ. 7-3, ID 25765).

ეს სააღდგომო შინაარსის რელიგიური ლექსი, რომელშიც ნაჩვენებია, როგორ ჩადის იესო ქრისტე ჯოჯოხეთში და როგორ ანგრევს მას, იმითაც არის საინტერესო, რომ აქ ნახსენები “ეშმაკების ხელნაწერი” ადამისა და სატანის ხელწერილზე მიუთითებს, რომელიც ადამმა ცოდვით დაცემის შემდეგ დაღო ეშმაკთან და მოგვიანებით იესო ქრისტემ გაანადგურა ის. მოსე ჯანაშვილის მიერ ჩაწერილ ტექსტში, ადამის მიერ ეშმაკთან ხელწერილის დადება ევას სამშობიარო ტკივილებისგან გათავისუფლების მიზნით ხდება, სადაც ეშმაკის ფუნქციას სამაელი ითავსებს, ანუ ადამი სამაელთან დებს ხელწერილს (СМОНІК ОѲІІ, 1893, II, გვ. 144-145)⁷.

ასევე სატანის გვერდით არის მოხსენიებული **სამაელი** “იობის ლექსის” ზაქარია ვრაცხიშვილ ვარიანტში (ჩაწერილია აბ. ცანავას მიერ, ფ.არქ. №31681). ხალხური ლექსი ბიბლიური იობის ამბავს მოგვითხრობს, სადაც მთქმელი შესავალშივე განმარტავს, რომ სატანას გადაწყვეტილი აქვს იობის შეცდენა.

⁶ ერთ-ერთი დაბეჭდილია უმიკაშვილის I ტომში, №232, გვ. 152-153 და, აგრეთვე, ქართული ხალხური პოეზიის II ტომში გვ. 147-148. ხოლო მეორე - უპასპორტო ჩანაწერია, რომელიც ლიტერატურის ინსტიტუტის ფოლკლორის არქივში გვხვდება უმიკაშვილის ფონდში (ფაუფ2218. გვ 7-3, ID 25765).

⁷ ადამის ეშმაკთან ხელწერილის დადება ცალკე შესწავლის საგანს წარმოადგენს. ფოლკლორული მოტივის ფაბულა ამგვარია: ადამი ხელწერილს დებს სატანასთან, რათა მან სიბნელიდან სინათლეში გაიყვანოს, ან ევა იხსნას სამშობიარო ტკივილებისგან. ეს ხელშეკრულება ინახება მდინარე იორდანეში ან ქვის ქვეშ. აესო ქრისტე ნათლისღებისას ანადგურებს ამ ხელწერილს.

ღმერთიც შეპირდება, რომ მის სულს ჩააბარებს, თუ ღმერთის ძვირს ათქმევინებს იოზს. მესტივირული ლექსის თხრობა ამგვარად გრძელდება:

“სატანამ და სამოველმა სულ ერთმანეთს პირი მისცა;

რა ვქნათ და რა მოვახერხოთ, თუ არ იტყვის ღმერთის ძვირსა!

ის შეილება დოუხოცეს, ერთი აღარ დარჩა ძირსა...” (პოეზია, 1973, გვ. 286).

მოყვანილი მასალა ცხადყოფს, რომ ქართულ სინამდვილეში სამოელი სატანასთან იყო გაიგივებული და არცთუ უსაფუძვლოდ. თუმცა მათი ერთად ხსენება ზოგჯერ გარკვეულ შაბლონს, ერთგვარ ფორმულასაც წააგავს, რომელსაც ესა თუ ის მთქმელი ხშირად გაუცნობიერებლადაც კი მიმართავს.

ოჯახის დამანგრეველი. სამაელს კიდევ ერთი ფუნქცია აქვს ქართულ ფოლკლორში, კერძოდ, ის არის ეშმაკი, რომელიც არღვევს ოჯახურ კავშირს და ცოლ-ქმარს შორის განხეთქილებას ჩამოაგდებს. ვახტანგ კოტეტიშვილის მიერ ქართლში, სოფ. გომარეთში ჩაწერილი ლექსი “ქართლელი ქალის ტირილი” (ვ. კოტეტიშვილი, 1961, გვ. 76) მოგვითხრობს ქმრის მიერ უდანაშაულოდ მოკლული ცოლის ამბავს ეჭვიანობის ნიადაგზე; მკვლევის მიერ დართული კომენტარის თანახმად, ეს ლექსი უძველესი თქმულების სასიმღერო ფორმას წარმოადგენს. მოყვანილია თქმულება: “ახალგაზრდა ცოლ-ქმარი ცხოვრობდა ტკბილად და სიყვარულით. ერთხელ ქმარი სადღაც შორს უნდა წასულიყო. ერთმანეთს ასეთი პირობა დაუდეს: ნეკის ბეჭდები შევცვალოთ და ვისი ბეჭედიც გაშავდეს, ეს ღალატის ნიშანი იყვესო. წავიდა ქმარი. იმათ სიყვარულს სამალი (ეშმაკი) სდარაჯობდა. ეს სამალი გაჰყვა კაცს და ძილის დროს ბეჭედი შეუცვალა, შავი ბეჭედი გაუკეთა. გამოვლენა კაცსა, დახედა ბეჭედს, გულს შემოეყარა და გამოქანდა სახლისკენ. შემდეგ ის მოხდა, რაც ამ ლექსში არის მოთხრობილი” (ვ. კოტეტიშვილი, 1961, გვ. 359). ამგვარად, სამალი ასევე ბოროტ სულად არის წარმოდგენილი მესხურ გადმოცემაში, სადაც ის ცოლ-ქმარს შორის ეჭვიანობის ჩამომგდები და ქმრის მიერ ცოლის მკვლელობის ინსპირატორია⁸. მესხური გადმოცემა იმითაც არის მნიშვნელოვანი, რომ აქ სამალი, სხვა ტექსტებისგან განსხვავებით, სადაც ეშმაკთან ერთად არის ნახსენები, როგორც მისი მეწყვილე, ნარატიულ თხრობაშია ჩართული, ის ანტაგონისტური მოქმედი პირია და მისი ფუნქცია მისივე ქმედებებით განისაზღვრება.

მსგავსი ფუნქცია აქვს **სამაელს** “სოლომონი და კუნძულების ლექსის” იმერულ ვარიანტში, რომელიც ალექსი ოყრემიძეს ჩაუწერია 1871 წელს

⁸ დემონოლოგიურ ლიტერატურაში უმეტესად ის გვხვდება, როგორც ქვეყნად სიკვდილის მომტანი ანგელოზი. კაბალაში სამაელის სახელი დაკავშირებულია ებრაულ დემონოლოგიაში ყველაზე უფრო შეზნუნელ მდებარეობით დემონთან - ლილითთან. სამაელი ზღბა ლილითის ქმარი, მას შემდეგ, რაც ის ადამს მიატოვებს და ისინი ერთად მართავენ უწმიდღურობის სამეფოს. შუა საუკუნეების ყველაზე ცნობილ დემონოლოგიურ წიგნში - “ოჰარში” სამაელი ასევე ლილითთან ერთადაა მოხსენიებული, როგორც “სხვა მხარის”, ბოროტების ანგელოზი. გველი არის ლილითის ნიშანი და სამაელი ამხედრებულია მასზე. შუა საუკუნეების გრავიურებში, სადაც ლილითი გველთან ერთად არის გამოსახული, გველი სამაელის ნიშანია. ზოგი გადმოცემით, სამაელი ბრმაა (Zohar Hadasch 31,4) და აქვს რქები (იქვე 101,3), სავარაუდოდ, სატანაზე ქრისტიანული წარმოდგენების გავლენით. ზოჰარში სამაელი არის, აგრეთვე, მამა და ქმარი დემონური მაცდური ქალებისა, რომლებიც საღვთო პროსტიტუციით არიან დაკავებულნი. სამაელისა და ლილითის კავშირი უკიდურესი ბოროტების კავშირად აღიქმება. თალმულში სამაელი გველის სახით აცდუნებს ევას, სინამდვილეში ამყარებს მასთან სექსუალურ კავშირს, რის შედეგადაც იბადება კაინი

წყალტუბოს რაიონის სოფ. სორმონში მოხუცებული მღვდლისგან: ვეზირი, რომელიც აღიარებს, რომ სოლომონ მეფის მოკვლა და მისი ცოლის ხელში ჩაგდება აქვს განზრახული, მკვლელობის ინსპირატორად სამუელს ასახელებს: “დღეში სამჯერ ამას ვიტყვი – თავს მოვჭრი სოლომონ ბრძენსა.

სამუელი მეუბნება – მოსჭერ, ბიჭო, რა იქნება.

მოღალატეს ჩავაფურთხებ, გაუშობ ცარიელსა” (ფაუფ, 0444 გვ. 1. ID 25239).

ლექის სხვა ვარიანტებში სოლომონის მოკვლას ვეზირს ეშმაკი შთააგონებს (ტექსტები იხ. პოეზია, 1973, გვ. 298-320). სამოელი ეშმაკის სახეს ცვლის ამ ვარიანტში.

შემოქმედებითი ძალა. ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ფუნქცია, რომელიც სამაელს სვანურ ფოლკლორში მიეწერება, ესაა კოსმოგონიური, შემოქმედებითი ძალა. სამყაროს პირველ შემადგენლობაში ღმერთთან ერთად არის ასევე სატანა – სამოელი. სწორედ მასთან არის დაკავშირებული სვანური დუალისტური კოსმოგონიის შექმნის მითი, რომლის თანახმად, ღმერთი კოსმოგონიურად უძლურია და ის სამყაროს სამაელის (ეშაკთა მთავრის) მითითებების თანახმად ქმნის. სამოელი სამყაროს თანაშემოქმედად თვლის თავს, ამიტომაც წილს სთხოვს ღმერთს. ეს წილი სვანურ ფოლკლორში ხან ადამიანთა სულების მბრძანებლობაში გამოიხატება, ხან - მიწისა და ცის გაყოფაში.

ამ ფუნქციით სამაელი, მართალია, არა სრულად, თუმცა გარკვეულწილად იმეორებს კოპტურ-გნოსტიკური აპოკრიფების სამაელის ფუნქციას, სადაც ის ბოროტი დემიურგის როლში გამოდის. ის არის ღემონი, რომელიც მფლობელობს ქაოსსა და მიწისქვეშეთზე და უპირისპირდება ძველი აღთქმის შემოქმედ ღმერთს. ზოგჯერ ის მოიხსენიება როგორც იალდაბაოთი, რაც ნიშნავს “ქაოსის შვილს”. მას ასევე ეწოდება საკლასი – ნიშნავს “ბრიყვს”⁹.

უნდა აღინიშნოს, რომ სვანურ ნარატივში შემორჩენილი სამაელის სახე მხოლოდ ფრაგმენტულად ემთხვევა ებრაული და კოპტური ტექსტების სამაელს და არა სრულად, ფუნქციებიც მხოლოდ ნაწილობრივ მეორდება სვანურ ტექსტში, რომელიც თავისთავად ორიგინალურია იმით, რომ მსგავსი სიუჟეტი არსად გვხვდება; მიუხედავად იმისა, რომ სამაელი გახალხურებულია და მხოლოდ რამდენიმე სიუჟეტის ამარა კი არა, რწმენა-წარმოდგენების სახითაც არსებობს

⁹ 1945 წელს ეგვიპტეში, კერძოდ, ნაგ-ჰამადის არქეოლოგიური გათხრებისას ქრისტიანთა საფლავებიდან ამოღებული უძველესი ხელნაწერი კოპტურ-გნოსტიკური ტექსტის – “სამყაროს წარმოშობის შესახებ” - მიხედვით, სამაელი უმაღლესი მღვდრი ღვთაების - პისტის სოფიას შვილია, ლომთავა გველის სახით და ცეცხლოვანი თვალებით გამოხატული. სამაელი ფლობს უდიდეს ძალას, რომელიც მშობლისგან მიიღო და თავი ღმერთად გამოაცხადა. დაინახა რა დედამ მისი ცდომილება, უწოდა მას სამაელი, რაც ნიშნავს “ბრმა(თა) ღმერთს” (არამეულ ენაზე). http://apokrif.fullweb.ru/nag_hammadi/world.shtml

იოანეს გამოცხადების კოპტურ აპოკრიფში კი სამაელი დემიურგის მესამე სახელია. აქაც იგი გაიგება “ბრმა ღმერთად” (მითები, 1997, გვ. 397). ამის შემდეგ სამაელი “უმაღლესი ღმერთის” შესაქმნის ანალოგიით ქმნის სამყაროს, როგორც “პირქეში დემიურგი”, თუმცა გამუდმებით წინააღმდეგობაში მოდის საკუთარ თავთან, რადგან სმენია, რომ არსებობს მასზე უფრო მაღალი ღმერთი, რომელიც შემდეგ ხდება იესო ქრისტეს მამა. აქ იგი თავდაპირველ წყვილადს განასახიერებს, მეტიც: ის არის წყვილი, რომელშიც “სხვიის ნასახიც არ კრთება”.

ქართულ ყოფაში, მისი ხალხური წარმოშობის შესახებ კითხვაც კი არ იმის. მაგრამ ძნელია ასევე, დავადასტუროთ, კონკრეტულად რა იყო საფუძველში – გნოსტიციზმი, იუდაიზმი, კაბალა თუ სხვა რამ. გავრცელების წყარო მრავალი რამ შეიძლება იყოს: ებრაული დიასპორის ხანგრძლივი არსებობა საქართველოში; კობტების პერიოდული მიგრაციები საქართველოში; კობტურ ხელნაწერთა დიდი ნაწილის განადგურება ოფიციალური ეკლესიის მიერ; აპოკრიფების გავრცელების ძირითადად ზეპირი გზა და ფოლკლორში გადასვლა და სხვ.

სამაელი ქართულ წერილობით წყაროებში. მიუხედავად იმისა, რომ ქართულ ენაზე შემორჩენილ აპოკრიფებში არსად დასტურდება სამაელის სახელი (ამ მხრივ სპეციალური კვლევა პირადად არ ჩამიტარებია, რადგან ბატონი ედიშერ ჭელიძის კომპეტენციას ვენდე), აშკარაა, რომ სამაელთან დაკავშირებით ფოლკლორში შემონახულია სწორედ აპოკრიფული ცოდნა (იგულისხმება კოსმოგონიურ მითოლოგიაში სატანის მონაწილეობა, რაც დუალისტური კოსმოგონიის პრეცედენტს ქმნის ქართულ ფოლკლორში), რომელიც პრინციპულად ეწინააღმდეგება ბიბლიურ მოძღვრებას.

ცნობილია, რომ ქრისტიანული რელიგიის გავრცელებასთან ერთად ხალხში პერიოდულად შემოდის და ვრცელდებოდა ეკლესიის მიერ არააკანონიკურად შეფასებული სხვადასხვა ტიპის სწავლება (თავის შესაბამის რელიგიურ ლიტერატურასთან ერთად), რომელიც, ეკლესიისგან დევნის მიუხედავად, დიდი პოპულარობით სარგებლობდა და მკვიდრდებოდა კიდევ ხალხში. მთელი შუა საუკუნეების განმავლობაში, როცა წერა-კითხვის მცოდნე საზოგადოებას მხოლოდ არისტოკრატია და სამღვდელოება წარმოადგენდა, ნებისმიერი ცოდნის (კანონიკურის თუ არაკანონიკურის) გავრცელების ერთადერთი საშუალება ზეპირსიტყვიერება იყო. ეკლესიის მიერ დევნილ აპოკრიფულ ლიტერატურასთან შეხება ჰქონდათ არა მხოლოდ მათ გამავრცელებლებს (სექტანტებს), არამედ, უპირველეს ყოვლისა, სწორედ სასულიერო პირებს, რომლებიც წყვეტდნენ ტექსტის კანონიკურობის საკითხს (მაგალითად, ექვთიმე ათონელი პირდაპირ მიუთითებს კანონიკურ და არაკანონიკურ ლიტერატურას). მიუხედავად ამისა, მაინც საკვირველად გვეჩვენება, რომ ებრაული დემონოლოგიის ყველაზე პირქუში დემონის და კობტური გნოსტიციზმის ბოროტი დემიურგის - სამაელის სახელს აპოკრიფულ ლიტერატურაში კი არა, მე-12 საუკუნის სასულიერო მოღვაწესთან - ნიკოლოზ გულაბერიძესთან ეხედებიან. ტექსტში “საკითხავე სვეტიცხოველისაჲ” ავტორი სამოელს ახსენებს, როგორც ეშმაკის საკუთარ სახელს: “ზოლო ვინაფთვან იგი წყეული მტერი ნათესავისა ჩუენისაჲ სამოელი სიამპარტავნითა და ზუაობითა ბოროტად დაეცა, ეგრეთვე უკუე ჩუენცა თავჯედობისა მიერ სიამპარტავნით განდგომილებითა ღმრთისა და შემოქმედისა ჩუენისათა დაგვმონა” (საბინინი, 1882, გვ. 82). ტექსტის თანახმად, წმინდა ნინო ჩვენი “გამომხსნელია სამოელის მონებისა და ტყვეობისაგან” (საბინინი, 1882, გვ. 71).

მკვლევარი ეკა ჩიკვაძე გულაბერიძის ტექსტის შესწავლისას მოიხმობს ჩვენთვის ნაცნობ დუალისტურ სვანურ მითს და გულაბერიძესთან დამოწმებულ ფორმას (სამოელი) უდარებს, აგრეთვე, ილია აბულაძის მიერ მითითებულ ორ ეპიზოდს მამათა ცხოვრებიდან: სამაელი – ეშმაკთა მთავარია: “ვიხილე სამაელ ყოველსა თანა მხედრობასა მისსა”/“შე სამაელ ვარ და სატანა” (ილ. აბულაძე, 1973, გვ. 361). მკვლევარი შენიშნავს საკუთარი სახელის ორ ფორმას -

სამაელი/სამოელი და მიიჩნევს, რომ “სამოელი” “სამაელის” დისიმილირებულ ფორმაა (ე. ჩიკვაიძე, 2009, გვ. 15).

სამჭერ იხსენიებს სამოელს ნიკოლოზ გულაბერისძე და თუმცა არავითარი აპოკრიფული სიუჟეტი არ მოჰყავს, მაინც ცხადი ხდება, რომ აპირისპირებს რა ერთმანეთს ქრისტესა და სამოელს, ავტორი მიანიშნებს არაბიბლიური წარმოშობის ცოდნაზე, რაც ქართულ სინამდვილეში აპოკრიფული (თუნდაც ერეტიკული) ლიტერატურის არსებობასა და გავლენიანობაზე მეტყველებს.

ნიკოლოზ გულაბერიძე თავის სხვა თხზულებაშიც - “დაუჯდომელი სუეტისა და ცხოველისა და კუარტისა უფლისა” - მოიხსენიებს სამოელს ყრმათა დაკვლის მოსურნე დემონად, სატანად: “არმაზის ბაგინსა მას რაჟამს სისხლი ყრმათა ჩვილთა ორთქლოდა, სამოელისაგან ტკბილად იყნოსვიდა, ზოლო სული საწყალი მათი ჯოჯოხეთს სიმყარაღესა იგემებდა” (ნ. გულაბერისძე, 2007, გვ. 79).

დაცემულ ანგელოზად მოიაზრება სამოელი ქართლის ცხოვრებაში, კერძოდ თხზულების “ისტორიანი და აზმანი შარავეანდედთანი” ავტორის აზრით, სამოელი, რომელიც თავისი თავის და ადამიანთა მკვლეელია, ციდან უფსკრულში ჩავიდა და ეშმაკად გადაიქცა.¹⁰ ტექსტის უფრო ადრეულ, კეკელიძისეულ რედაქციაში კი სამოელის ნაცვლად გვხვდება სამაელი: “სამაელისა, მკულელისა ჩუენისა და თვით თავისა მკულელისა” (კ. კეკელიძე, 1941, გვ. 71).

არაერთგზის მოიხსენიებს სამოელს დაცემულ ანგელოზად მე-17-18 საუკუნეებში მოღვაწე მეფე არჩილი თავის თხზულებაში “გაბაასება კაცისა და სოფლისა”. ავტორი საკმაოდ განავრცობს სამაელის თემას და ყველა შემთხვევაში ის ეშმაკის საკუთარ სახელად აქვს მოაზრებული:

ა) არჩილის აზრით, გაამპარტავნებული ანგელოზი სწორედ სამოელი და სატანაა, რომლებიც გადმოცვივდნენ ზეციდან და უფსკრული დაიმკვიდრეს, ნათელი ბნელით შეცვალეს და ეშმაკად გადაიქცნენ:

“სამოელსა და სატანას როს ესე დაემართოდეს,
იზრახეს ამპარტავნება, მაგრამ არ წარემართოდეს,
ანგელოზთ ბუნებისაგან უფროსად აღემართოდეს,
გარდახდეს საზღვარს უფლისას, რაზედაც დაემართოდეს” (არჩილი, 1936,

გვ. 25, №51).

ბ) თხზულებაში “გაბაასება კაცისა და სოფლისა”, რომელშიც მოცემულია ადამის სამღურავი საწუთროს მიმართ, ადამი უჩივის საწუთროს, რომ მისთვის (საწუთროსისთვის) ის (ადამი) მისაღები არ არის და რომ მას (საწუთროს) სამოელი მოსწონს:

“დედათა მალ ცთომილება შენვე იცი წამი ერთო,
ხან სიმდიდრის მომცემელო, მალე კიდევ წამიერთო,
მე არ გინდი, სამოელ გონავს, მეც დაგკარგე, წა მიერთო!

¹⁰ “ამას ესევეთარსა სისრულესა სოფლისა მონაგებთა და დიდებთასა აჰა მოიწია ჟამი ევას წყევისა და ადამის ცთომათაგან დანასაკი აბელ მართლისათ ვიდრე ზაქარიასა და ძმისა მისისა იოვანემდის, აღმსარებელთა მართალთასა, ჯოჯოხეთად ტვირთვად სამოელ მკვლელისა ჩუენისა და თვით თავისა მკვლელისა, ცით სათათ უფსკრულად ქუესკენელსა შთასრულსა, ანგელოზობისა და ნათელ-მოსილობისა სიბნელედ მყვისა და ეშმაკად გარდაქცეულისა, რომლისა ხხელთა შინა იპყრობოდეს მყუარებელნი და ყუარებულნი ღმრთისანი” (ს. ყაუხჩიშვილი, 1959, გვ. 23).

დამემტერე ასეთ გვარად, ველარათი წამიერთო” (არჩილი, 1936, გვ. 24, №38).

გ) არჩილის მიხედვით, სამოელი არის ის, ვინც ადამმა აირჩია სამოთხის ნაცვლად:

“რად აირჩიე ამის წილ(სამოთხის წილ), ვაგლახ მე, შენ სამოელი? (არჩილი, 1936, გვ. 22, №26);

დ) სამოელს შეშურდა ადამის კეთილდღეობისა სამოთხეში:

“რადგან ეგზომი პატივი სამოელ ნახა შენია,

განალამც შეშურდებოდა, ეს ადვილ მოსასმენია (არჩილი, 1936, გვ. 23, №34);

ე) არჩილი კიდევ ერთგან რეპლიკის სახით მოიხმობს სამოელს ცილისმწამებელ ადამიანთან კავშირში: “უბადრუკის სიძე არის, სამოელის მზახალია”.

როგორც ვხედავთ, არჩილი საკმაოდ კარგად იცნობდა სამაელის სახეს, რადგან მას რამდენჯერმე მიმართავს, ერთ საერთო ფუნქციას შლის მიკროფუნქციებად, რითიც სამაელის სახეს თითქმის სრულყოფილად წარმოგვიდგენს, აღჭურავს რა მას სხვადასხვა ფუნქციით. ეჭვგარეშეა, რომ მეფე-პოეტი ეყრდნობა არა ყურმოკრულ ინფორმაციას, არამედ საფუძვლიან, გააზრებულ ცოდნას. თუმცა, არჩილის ტექსტის კვლევა ჩვენს ამოცანას არ წარმოადგენს, ისევე როგორც აკაკი წერეთლის ტექსტის ანალიზი.

თავის საისტორიო თხზულებაში აკაკი წერეთელს გამოყენებული აქვს როსტომ რაჭის ერისთავის (XVIII ს.) გალექსილი ეპისტოლე, რომელშიც სამოელი ასევე სატანასთან კონტექსტშია მოხმობილი:

“შენ-სა მოველ და შევამკობ შენ-სა ტან-დობასა

შენ-ი უდა-სტურობა კი არღვევს ბატონყმობასა” (აკ. წერეთელი, 1958, გვ. 322)

ლექსში სამმაგი ზმაა გამოყენებული, სადაც სამო(ვ)ელი, სატანა და იუდა ერთ კონტექსტში არის გამოყენებული სოლომონ პირველის მიმართ, რომელსაც მოტყუებით დაუძვრა მასთან სტუმრად მისული როსტომ ერისთავი.

სამოელის სახელს აკაკი კიდევ ერთ ლექსშიც - “უცნაური ამბავი” - მოიხმობს რუსის მოხელე ვოსტორგოვთან მიმართებაში: “სტაცეთ ხელი და წავგარეთ/სატანასა და სამოელს” (აკ. წერეთელი, 1954, გვ. 295), თუმცა, ჩვენი აზრით, აქ მესტიერულ პოეზიაში გავრცელებული ფორმულა “სატანა და სამოელი” - უნდა იყოს გამოყენებული აკაკის მიერ, ისევე ხალხური შემოქმედების გავლენით.

იუდაისტური დემონოლოგიური სახის, მოგვიანებით გნოსტიკური ფილოსოფიის მთავარი დემიურგის – სამაელის წიგნური წარმოშობის საკითხი სპეციალურ ლიტერატურაში ეჭვს არ იწვევს. ჩვენ მიერ მოძიებული ტექსტების (ვგულისხმობთ როგორც ქართულ წერილობით, ისე ფოლკლორულ, ზეპირ წყაროებს) ქრონოლოგიური დიაპაზონი საკმაოდ ვრცელია (მე-12-20 სს.), მაგრამ ვვარაუდობთ, რომ ცოდნა სამაელის შესახებ გაცილებით ადრე შემოვიდოდა ქართულ სივრცეში, ვიდრე ამის წერილობითი დადასტურება შეგვიძლია. ჩვენ არ ვიცით, რა სახით (წერილობით თუ ზეპირად) მიიღო სამოელის შესახებ ინფორმაცია ნიკოლოზ გულაბერისძემ; ასევე, ვარაუდის გამოთქმაც კი გაჭირდება, მშობლიურ ენაზე გაეცნო ის ამ ინფორმაციას, თუ

უცხო ენაზე... ჩვენთვის ამას პრინციპული მნიშვნელობა არც აქვს, რადგან ნებისმიერ ტექსტს, ზეპირი სახით არსებობს ის თუ წერილობით, თავისი ფუნქცია და ღირებულება გააჩნია. ორივე შემთხვევაში ის არის ინფორმაციის მატარებელი. ზეპირი ტექსტის არსებობის არაწერილობითი ფორმა სულაც არ აკნინებს მის (როგორც ტექსტის) მნიშვნელობას. ზეპირი ტექსტი ზეპირ ტრადიციაში არსებობს თანმხლებ რწმენა-წარმოდგენასა და რიტუალთან ერთად და მისი მთავარი ღირებულებაც სწორედ ეს არის. აკრძალულ ლიტერატურას ებრძოდა ეკლესია და ებრძოდა ყველა ძალითა და საშუალებით - ლიტერატურის და ლიტერატურის შემნახველთა განადგურებით; ამ წიგნებს ატანდნენ მორწმუნეებს საფლავებში და ცდილობდნენ, რომ ზეპირად გაეცრელებინათ მათში გადმოცემული ცოდნა. ამიტომ, მიუხედავად იმისა, რომ დღეს ქართულ წერილობით წყაროებში ვერავითარ სიუჟეტს ვერ ვხვდებით სამოელ/სამაელთან დაკავშირებით, ეს მხოლოდ იმას არ ნიშნავს, რომ ქართულ ყოფაში ის ოდესმე არსებობდა და განადგურდა, არამედ ნიშნავს იმასაც, რომ **არსებობდა მხოლოდ ზეპირი სახით** და ზეპირსიტყვიერად ვრცელდებოდა ხალხში. პერიოდულად კი თავს იჩენდა და აისახებოდა სხვადასხვა ჟანრის - როგორც სასულიერო (გულაბერიძე, მამათა ცხოვრება), ისე საერო (ისტორიანი, არჩილიანი) - მწერლობაში.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ილ. აბულაძე, 1973** - ილ. აბულაძე, ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973.
- არჩილი, 1936** - არჩილი, თხზულებთა სრული კრებული ორ ტომად. ტ. I, საქართველოს მუზეუმი, ტფილისი, 1936.
- ბარუქი** - Откровение Варуха, - Перевод выполнен по первому изданию текста в книге: I. R. James. Apocrypha anecdota. V. I. Cambridge, 1897. http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/apokrif/Otkr_Var.php (15.01.2015)
- ნ. გულაბერისძე, 2007** - ნიკოლოზ გულაბერისძე, საკითხავი და გალობანი სვეტიცხოვლისანი. გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონები და საძიებლები დაურთო ნ. სულავეამ, მცხეთა, 2007.
- კ. კეკელიძე, 1941** - ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთახი, კ. კეკელიძის რედ., მეცნ. აკადემიის გამომცემლობა, თბ., 1941.
- ვ. კოტეტიშვილი, 1961** - ვ. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, თ., 1961.
- მითები, 1997** - Самаэль в кн.: Мифы народов мира. Энциклопедия в двух томах, под ред. С. А. Токарева, т. II, М.: «Олимп», 1997.
- ბ. ნიჟარაძე, 1962** - ბ. ნიჟარაძე, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნაწერები I, თბ., 1962.
- პოეზია, 1973** - ქართული ხალხური პოეზია ტ. I, ნაკვთ. II, თბ., 1973.
- საბინინი, 1882** - საბინინი, საქართველოს სამოთხე, პეტერბურლი, 1882, გვ. 69-118.
- პ. უმიკაშვილი, 1937** - პ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, ნაწ. I, ფ. გოგიჩაიშვილის რედ., "ფედერაცია" ტფილისი, 1937.

ს. ყაუხჩიშვილი, 1959 - ს. ყაუხჩიშვილი, ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, წიგნში - ქართლის ცხოვრება II, სიმონ ყაუხჩიშვილის რედ. თბ., 1959.

ე. ჩიკვაძე, 2009 - ე. ჩიკვაძე, ერთი ბიბლიური სახის გააზრებისათვის ნიკოლოზ გულაბერისძის სვეტიცხოვლის საკითხავიდან (ვინ არის სამოელი?) – “რელიგია”, სამეცნიერო-საღვთისმეტყველო ჟურნალი, 2009, №3, გვ. 12-19.

აკ. წერეთელი, 1954 - აკ. წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული 15 ტომად, თბ., საბჭოთა საქართველო, ტ. III, 1954.

აკ. წერეთელი, 1958 - აკ. წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული 15 ტომად, თბ., ტ. VIII, 1958.

ფაუფ – თსუ ლიტერატურის ინსტიტუტის ფოლკლორის არქივი, უმიკაშვილის ფონდი.

О происхождении мира - http://apokrif.fullweb.ru/nag_hammadi/world.shtml (15.01.2015)

Самаэль – Мифы народов мира, Энциклопедия в двух томах, под ред. С. А. Токарева, т.2, М.: «Олимп», 1997, стр. 397-398.

СМОМПК – Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа

ETERINTSKIRVELI

TRANSFORMATION OF THE JUDAIC DEMONIACAL IMAGE IN THE GEORGIAN ORAL TRADITION AND LITERATURE

Samael - a popular demon in Judaist mythology and agnostic literature is a proper name of Satan, angel who became proud and challenged God. It can be suggested that Georgian tradition was familiar with one of the dreariest demons and with his name known from Judaist and Coptic apocryphal stories.. However, in Svanetian tradition it had been modified in certain way: Samuel preserved the image of the subject who confronted God as well as he kept a zoomorphic image of the goat; however, having been engaged into the cosmological myth, Samael in fact created the precedent of dualistic cosmogony in Svanetian myth-ritual system. In general, the Georgian folklore preserves the book and folk image of Samael, although as expected, it has been transformed in a certain way and so is his name (Samael / Samal / Sameel), while his function persists and represents Evil, a personified image of Satan in Georgian written manuscripts (12th - 19th centuries) and in Georgian folklore in general. As usual, it is rarely connected with the narrative (Svanetian cosmological myth, which repeats the initial function of Samael and resonates with some widely known motives is an exception since it does not have an analogue in Judaist and agnostic texts and narratives that we studied); and basically is found in folk texts of eschatological character in passive form; and only together with Satan, and never on its own. In traditional perceptions, Samael is a king of Hell, which Christ destroys - and this fact is depicted in Svanetian Easter iconography; namely, the Harrowing of Hell Icon found in Svanetian Lashtkhveri community Taringzeli (archangel) Church (14th century) is captioned ‘Samael’ in old Georgian (Asomtavruli) alphabet.